

นิเวศวัฒนธรรม การประกอบสร้างอัตลักษณ์ และการออกแบบนวัตกรรมสังคม
โดยชุมชน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก
(ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร)

**The Cultural Ecology, Identity Construction and Community Based
Social Innovation Design for Quality of Life Development for the
Eastern Thung Kula Ronghai in Sisaket Province, Roi Et
Province and Yasothon Province**

อรรถพล ศิริเวชพันธุ์

มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ

Atthapon Sirivetchapun

Sisaket Rajabhat University, Thailand

E-mail : misterangkor@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ (1) เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก อันเนื่องมาจากยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม (2) เพื่อศึกษาการประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่ใช้ในการนิยามตนเอง และ (3) เพื่อออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชนในรูปแบบเครือข่ายเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยการวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง การสนทนากลุ่ม และการระดมความคิดเห็น กับกลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อร่วมกันออกแบบนวัตกรรมสังคมการพัฒนาเชิงพื้นที่ต่อไป

ผลการวิจัยพบว่า (1) ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก มีความเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศวัฒนธรรม จำแนกออกเป็น 5 สมัย คือ สมัยธรณีสัณฐาน (ก่อนประวัติศาสตร์) สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยปฏิรูปการปกครอง สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อ และสมัยปัจจุบัน (หลังสมัยใหม่) (2) การประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่ใช้ในการนิยามตนเองพบทั้งอัตลักษณ์ที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ โดยการผลิตชุดความคิดทางอัตลักษณ์ดังกล่าว มีเป้าหมาย คือ การยอมรับ การต่อรอง และการต่อต้าน และ (3) การออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชน พบว่ามี 10 นวัตกรรม ที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน ครอบคลุมตัวชี้วัดการพัฒนาอย่างยั่งยืน P1 – P5 โดยมีการกำหนดทิศทางการขับเคลื่อนที่มุ่งเน้นการพัฒนา 5 ระดับ คือ งานพัฒนาผู้นำเยาวชนคนรุ่นใหม่ งานพัฒนาศักยภาพแกนนำกลุ่ม/องค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง งานพัฒนากลุ่มองค์กรต้นแบบการเรียนรู้แบบบูรณาการ

* วันที่รับบทความ : 7 มกราคม 2567; วันที่แก้ไขบทความ 22 มกราคม 2567; วันที่ตอบรับบทความ : 24 มกราคม 2567

งานพัฒนาเพื่อยกระดับเครือข่ายความร่วมมือทุกระดับ และงานพัฒนาพื้นที่ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด และกลุ่มยุทธศาสตร์จังหวัด (OSM) ที่จะเชื่อมโยงพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออกเข้าด้วยกันอย่างไร้รอยต่อ

คำสำคัญ: นิเวศวัฒนธรรม; การประกอบสร้างอัตลักษณ์; การออกแบบนวัตกรรมสังคม; การพัฒนาคุณภาพชีวิต; พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก

Abstract

The objectives of this research were 1) identify cultural ecological changes in the Eastern Thung Kula Ronghai as a result of economic, social and environmental development discourses, 2) explore identity construction forming identities of the community, and 3) develop a community-based social innovation design to substantially improve quality of life in the community. This study is based on a qualitative approach and uses a variety of methods: semi-structured interview, group discussion, and brainstorming. The key informants consisted of a group of community development specialists, cultural leaders, and civil-society representatives; then they participated in the social innovation design activities.

The findings reflect the relevant scenarios. Regarding the discourses on economic, social, and environmental development, the cultural ecological changes in Eastern Thung Kula Ronghai area had identified in 5 periods: prehistory, historical period, reform period, transition period, and postmodern. As to the identity construction, intangible and tangible identities were found. There are 3 contextual factors that have influenced on the identity construction: economy, social, and environment; and the concept of identity development aims at social acceptability, bargaining power, and potential to perform resistance. According to the design and development of community-based social innovation, 10 innovation models, in correspondence with the SDGs, have developed. All those innovations have intended results as a strategy for improving the quality of life of the Eastern Thung Kula Ronghai community in 5 dimensions that conform to the SDGs' 5 pillars (P1-P5). In reference to the public forum debate, it passed a resolution promoting 5 dimensions: development of youth participation and leadership, development community leaders/organization/partnership's potential, development of organization on integrated learning management, development of collaborative networks, and the development of strategy framework at district and provincial levels along with the OSM.

Keyword: Cultural Ecology; Identity Construction; Social Innovation Design; Quality of Life Development, Eastern Thung Kula Ronghai

บทนำ

ทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นส่วนหนึ่งของแอ่งโคราช มีพื้นที่กว่า 2.1 ล้านไร่ มีอาณาเขตถึง 6 จังหวัด คือ บุรีรัมย์ สุรินทร์ มหาสารคาม ยโสธร ร้อยเอ็ด และศรีสะเกษ บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง ในลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง และแม่น้ำชี จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าเป็นแหล่งผลิตเหล็กและเกลือ สำคัญแห่งหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (สุภาพ บุญไชย, 2546 : 16) มีกลุ่มคนที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้อย่างน้อย 3 กลุ่ม คือ (1) มนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ (2) กลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่อพยพเข้ามา กลายเป็นบรรพบุรุษของคนอีสานปัจจุบัน และ (3) กลุ่มชาติพันธุ์กูลา (สันนิษฐานว่า คือ ไทใหญ่) ทั้งนี้พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของทุ่งกุลาร้องไห้ อยู่ช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย หรือราว 2,500 ปี จนกระทั่งสมัยประวัติศาสตร์ ปรากฏการรับอิทธิพลวัฒนธรรม 3 ช่วงหลัก คือ (1) ทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 (2) เขมร ราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 และ (3) ล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 ซึ่งล้านช้าง (ลาว) คือ บรรพบุรุษของผู้นั้นได้มีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ยังคงสืบทอดประเพณี ความเชื่อ และแบบแผนในการดำรงชีวิต (ฮิต 12 คอง 14) (สุกัญญา เบาเนต, 2553 : 1) สำหรับลักษณะทางกายภาพของทุ่งกุลาร้องไห้มีแม่น้ำมูลเป็นขอบเขตทางด้านใต้ ในฤดูฝนพื้นที่จะมีน้ำท่วมขัง และภายหลังจากนั้น พื้นที่จะแห้งแล้ง ประสบปัญหาขาดแคลนน้ำ เนื่องจากมีน้ำและดินเค็มอยู่ทั่วไป ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ตามสภาพธรณีวิทยา ทั้งยังเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ สันฐานคล้ายท้องกระทะของบริเวณที่ราบสูงโคราช และรองรับด้วยชั้นหินที่มีเกลือ เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำจะไหลมารวมกันในบริเวณลุ่มน้ำมูล แล้วจึงไหลลงสู่แม่น้ำโขง น้ำจะเอ่อท่วมบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ระยะเวลาหนึ่ง จนกว่าน้ำในแม่น้ำจะไหลลงสู่แม่น้ำโขงจนหมด และเนื่องจากบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้รองรับด้วยชั้นหินที่มีเกลือ ชั้นหินเกลืออยู่ไม่ห่างจากพื้นผิวดิน น้ำใต้ดินส่วนใหญ่ได้ละลายเกลือและเป็นน้ำเค็มอยู่ใกล้พื้นดินมาก น้ำเค็มจะเคลื่อนตัวขึ้นมาบนพื้นดินด้วยแรงตึงผิว และจะระเหยไปทิ้งไว้แต่ตะกอนเกลือที่พื้นดิน ทำให้ดินและน้ำมีความเค็มโดยทั่วไป อย่างไรก็ตามในบางบริเวณที่มีสภาพภูมิประเทศเป็นเนินสูงกว่าบริเวณรอบข้าง และมีสภาพอำนวยให้เกลือถูกละลายลงสู่เบื้องล่าง และในฤดูฝนก็สามารถรับน้ำจืด ที่ซึมลงไป และกักเก็บไว้ในบริเวณนั้น น้ำจืดซึ่งเบากว่าน้ำเค็ม จะลอยตัวอยู่บนน้ำเค็มที่ระดับหนึ่ง โดยไม่กลายเป็นน้ำเค็มในทันที สภาพภูมิประเทศดังกล่าว จึงเป็นแหล่งที่สามารถขุดกักหาน้ำจืดได้ง่าย คนท้องถิ่นรู้จักภูมิปัญญาในการบริหารจัดการน้ำและทรัพยากร โดยไม่ถือว่าเป็นอุปสรรคในการดำรงชีวิต (มูลนิธิโครงการสาธนากรมไทยสำหรับเยาวชน, 2542 : 167-171)

นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 เป็นต้นมา ได้มีส่วนให้พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้มีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนพึ่งตนเองให้เป็นทุนนิยมมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากวาทกรรมการพัฒนา เช่น โครงการอีสานเขียว ประกอบกับในสมัยรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้สั่งให้ยกเลิกการผลิตเกลือสินเธาว์ทั้งหมดในปี พ.ศ. 2533 ทำให้วิถีชีวิตและโครงสร้างทางสังคมเปลี่ยนไป เช่น พิธีกรรมเลี้ยงบ่อ หลังฤดูต้มเกลือได้ลดบทบาทและความสำคัญลง นอกจากนั้นภาครัฐยังได้ส่งเสริมให้พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นแหล่ง

ปลูกไม้ยูคาลิปตัสในปี พ.ศ. 2528 โดยมองว่าพื้นที่เป็นแหล่งดินเค็ม เหมาะแก่การปลูกไม้โตเร็วอย่างไม้ยูคาลิปตัสมากกว่าการทำนาเพียงอย่างเดียว ในระยะต่อมาผลของโครงการส่งเสริมให้ปลูกยูคาลิปตัส ทำให้เกิดการต่อต้านจากภาคประชาชน และนักเคลื่อนไหว มีการตั้งคำถามว่ายูคาลิปตัสเป็นพืชที่เหมาะสมกับพื้นที่จริงหรือไม่ รวมไปถึงการสร้างเขื่อนที่อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นโครงการหนึ่งที่สร้างผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ น้ำท่วมพื้นที่ป่าบึง-ป่าทาม ซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ท่วมแหล่งผลิตเกลือ กระทบต่อการทำมาหากินแบบเดิมของชุมชน ระบบการไหลของน้ำ ทำให้แหล่งน้ำตื้นเขิน นอกจากนี้ชาวบ้านได้รวมกลุ่มและไปร่วมกับกลุ่มอื่น ๆ ในการเรียกร้องค่าชดเชยจากรัฐบาล จนมีการแย่งชิงมวลชนทั้งกลุ่มผู้เรียกร้องกันเอง และกับฝ่ายราชการ (จักรมนตรี ชนะพันธ์, 2566 : 1) นอกจากนี้ยังได้มีการปฏิรูปที่ดินทุ่งกุลาร้องไห้ โดย

กรมพัฒนาที่ดิน จำแนกออกเป็น 3 ช่วงคือ ช่วงที่ 1 กระจายการถือครองที่ดินให้กับประชาชน และส่งเสริมอาชีพเกษตรกร ขยายฐานการผลิต ช่วงที่ 2 เพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ ร่วมจัดการแหล่งน้ำกับชุมชน และช่วงที่ 3 ดำเนินการต่อเนื่องจากช่วงที่ 2 จนโครงการพัฒนาที่ดินพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้กลายเป็นโครงการปฏิรูปที่ดินขนาดใหญ่ที่เกิดผลเป็นรูปธรรม ประสบความสำเร็จที่สุดโครงการหนึ่ง และกลายเป็นโครงการต้นแบบในการพัฒนาที่ดินของกรมพัฒนาที่ดินในเวลาต่อมา ในปี พ.ศ. 2522 คณะรัฐมนตรี มีมติรับหลักการแผนแม่บทโครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ โดยจัดสรรงบประมาณลงพื้นที่ และมีการจัดตั้งศูนย์พัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ต่อมาปี พ.ศ. 2530 ได้อนุมัติงบประมาณสำหรับดำเนินโครงการ “อีสานเขียว” ซึ่งมีจุดมุ่งหมายแก้ปัญหาขาดแคลนน้ำอุปโภค-บริโภค และน้ำเพื่อการเกษตร รวมถึงพัฒนาและอนุรักษ์ธรรมชาติ และยกระดับเศรษฐกิจของประชาชนอีสาน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546 : 29 -31) ซึ่งพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ก็ได้รับความเปลี่ยนแปลง อาทิ เช่น การที่ภาครัฐได้มีการนิยามพื้นที่แห่งนี้โดยการอ้างอิงมุขปาฐะ “กุลาร้องไห้” ว่าเป็นพื้นที่แห้งแล้งกันดาร เพื่อนำโครงการต่าง ๆ การหักล้างถ่วงพง กล่าวอ้างว่าดินขาดความอุดมสมบูรณ์ มีการสร้างเขื่อนเพื่อเก็บกักน้ำ โดยให้เหตุผลว่าขาดแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ตลอดจนนโยบายการยกเลิกผลิตเกลือสินเธาว์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นวาทกรรมการพัฒนาจากภาครัฐ ที่นิยามความหมายของทุ่งกุลาร้องไห้ โดยคนในพื้นที่ขาดโอกาสในการมีส่วนร่วม เกิดผลกระทบด้านวิถีชีวิต การย้ายถิ่น และระบบความเชื่อดั้งเดิมที่ผูกพันกับนิเวศวัฒนธรรม

ทุ่งราษีไศล อันเป็นส่วนหนึ่งของแอ่งโคราช และทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก ปรากฏร่องรอยของชุมชนโบราณหนาแน่น เป็นที่ตั้งของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลุ่มน้ำมูลตอนกลาง (ตงภูดิน) ที่มี "เจ้าพ่อตงภูดิน" เป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธา โดยจะมีพิธีกรรมเช่นไหว้ การปล่อยเรือบวงสรวง เพื่อความร่มเย็นเป็นสุข ฝนตกต้องตามฤดูกาล ทั้งนี้บริเวณทุ่งราษีไศลยังเป็นศูนย์กลางการผลิตเกลือสินเธาว์ เกิดเป็นชุมชนโบราณที่หนาแน่นที่สุดแห่งหนึ่งในยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก ประกอบไปด้วย 3 จังหวัด 6 อำเภอ คือ (1) จังหวัดศรีสะเกษ (อำเภอราษีไศล และอำเภอศีลาดี) (2) จังหวัดร้อยเอ็ด (อำเภอโพนทราย และอำเภอหนองฮี) และ (3) จังหวัดยโสธร (อำเภอมหาชนะชัย และอำเภอค้อวัง) ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ กำหนดจังหวัดศรีสะเกษตอนบนเป็นศูนย์กลาง เนื่องจากอยู่กึ่งกลางเชื่อมต่อระหว่างจังหวัดยโสธร ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก

และจังหวัดร้อยเอ็ดซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก สอดคล้องกับการเป็นศูนย์กลางทางนิเวศวัฒนธรรมในบริบทพื้นที่ นอกจากนี้ในมิติของวาทกรรมการพัฒนา พื้นที่ดังกล่าวยังเป็นอาณาบริเวณที่ยังคงปรากฏการต่อรอง ช่วงชิงอำนาจระหว่างชุมชนผู้เป็นเจ้าของทรัพยากร กับรัฐบาล อีกทั้งยังมีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น เช่น องค์กรที่มีใช้รัฐเข้ามาเกี่ยวข้องในการแย่งชิงมวลชน เป็นผลให้เกิดความขัดแย้ง การพัฒนาที่เกิดจากความไม่เข้าใจ ปราศจากการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ เป็นผลให้เกิดความลักลั่นระหว่างความต้องการทั้งสองฝ่าย ที่จำเป็นต้องแสวงหาความสมดุล เพื่อสร้างทัศนะแบบใหม่ในการพัฒนาที่ต่างฝ่ายต่างมีบทบาทเป็นหุ้นส่วนในการบริหารจัดการ

จากความสำคัญดังกล่าว การวิจัยครั้งนี้จึงสนใจที่จะศึกษาการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของคนในพื้นที่ เพื่อที่จะให้คนได้นิยามตนเอง โดยมีเป้าหมายคือการสร้างตัวตนและพลวัตในการจัดการตนเอง อันเป็นเงื่อนไขที่จะนำไปสู่การออกแบบนวัตกรรมสังคมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต มีอำนาจต่อรองกับภาครัฐในกิจกรรม หรือโครงการที่ลงมายังพื้นที่ ให้สอดคล้องกับความต้องการ ซึ่งการวิจัยเชิงคุณภาพนี้ มุ่งเน้นศึกษาและวิเคราะห์นิเวศวัฒนธรรม การประกอบสร้างอัตลักษณ์ และการออกแบบนวัตกรรมสังคมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก จากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อร่วมสร้างสรรครูปแบบนวัตกรรมสังคมที่ชุมชนท้องถิ่นสร้างขึ้นมาเอง ขับเคลื่อนไปสู่นโยบายในการจัดการพื้นที่ทั้งในระดับท้องถิ่น

สร้างความพึงพอใจให้กับชีวิต ตลอดจนการมีคุณภาพชีวิตที่นิยามขึ้นเอง ผ่านทุนทางสัญลักษณ์สามารถสื่อสารข้อมูลไปสู่เครือข่ายชุมชน ร่วมสร้างนวัตกรรมสังคม ซึ่งเป็นการแสวงหาแนวคิด วิธีการใหม่เพื่อขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหา ลดความเหลื่อมล้ำ ตลอดจนการใช้กฎหมายในวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน ดังนั้นนวัตกรรมทางสังคม จึงเป็นแนวคิดสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ ที่สามารถขับเคลื่อนคุณภาพชีวิต ที่สะท้อนถึงปฏิสัมพันธ์ของบุคคลต่อ 3 ลักษณะ คือ (1) ทรัพยากร ซึ่งเป็นทุนทางสังคม ณ ที่นี้คือนิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) (2) ความเป็นตัวตน (Being) ณ ที่นี้คือการประกอบสร้างอัตลักษณ์ และ (3) การได้กลายเป็น (Becoming) คือ ได้ดำเนินการตามแผนที่ตั้งไว้ ณ ที่นี้คือการออกแบบนวัตกรรมสังคม เพื่อขับเคลื่อนไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ตีร่วมกันสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ที่ “คนทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก” เป็นผู้กำหนด

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก (ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร) อันเนื่องมาจากวาทกรรมการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม
2. เพื่อศึกษาการประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่ใช้ในการนิยามตนเองของคนในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก (ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร)
3. เพื่อออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชนในรูปแบบเครือข่าย เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก (ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร) ที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ระเบียบวิธีวิจัย

1. กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การวิจัยครั้งนี้ กำหนด “กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ” ซึ่งได้ทำการจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม (3 ประเด็น) ตามวัตถุประสงค์ ต่อไปนี้

1.1 ประเด็นความเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศวัฒนธรรม กลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้ที่มีบทบาทในด้านการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก ทั้งนี้ได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) จากการคัดเลือกของนายอำเภอ (6 อำเภอ) หรือฝ่ายปกครอง ประกอบด้วย ภาครัฐ เอกชน และองค์กรชุมชน ครอบคลุมบทบาทใน 3 มิติ คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยยังไม่สามารถกำหนดขนาดของผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ ทั้งนี้จะเลือกใช้กลุ่มเป้าหมายแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) โดยเริ่มจากกลุ่มเป้าหมาย (ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ) ที่นายอำเภอเป็นผู้คัดเลือกมาก่อน จากนั้นทำการสัมภาษณ์เชิงลึกหาผู้ให้ข้อมูลสำคัญอื่น ๆ ไปเรื่อย ๆ จนกว่าข้อมูลจะอิ่มตัว (Data Saturation) โดยพิจารณาจากขอบเขตเนื้อหาที่ปรากฏในกรอบแนวคิดการวิจัย

1.2 ประเด็นการประกอบสร้างอัตลักษณ์ กลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้นำทางวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา ทั้งนี้ได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ผู้นำทางวัฒนธรรม 40 แห่ง/ตำบล (องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้คัดเลือก) ภายใต้อำเภอพื้นที่ศึกษา 3 จังหวัด รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น 40 คน สำหรับการสนทนากลุ่ม

1.3 ประเด็นการออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชน กลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย 2 กลุ่ม จากข้อ 1.1 และ 1.2 โดยเพิ่มเติมเข้ามาอีกกลุ่ม คือ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากภาคประชาชน ณ ที่นี้ คือ ผู้นำเครือข่ายภาคประชาสังคม กำหนดโควตา (ครอบคลุมด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม) จังหวัดละ 5 คน (3 จังหวัด) จำนวน 15 คน สำหรับผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 3 กลุ่ม ในวัตถุประสงค์ที่ 3 ของการวิจัยนี้ ซึ่งเรียกว่าผู้มีส่วนได้ส่วนเสียนั้น จะได้เข้าร่วมการระดมความคิด อันเป็นเวทีสาธารณะเพื่อคืนข้อมูลออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชนต่อไป

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ซึ่งได้จำแนกออกเป็น 3 ลักษณะ/รูปแบบ โดยพิจารณาจาก 3 ประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ต่อไปนี้

2.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก ประเด็นความเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศวัฒนธรรม การวิจัยครั้งนี้ กำหนดเนื้อหาในการสัมภาษณ์เชิงลึก กับผู้ที่มีบทบาทด้านการพัฒนา ครอบคลุม 3 ประเด็น (3 ตอน) คือ ตอนที่ 1 ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ตอนที่ 2 ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และ ตอนที่ 3 ความเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม

2.2 การสนทนากลุ่ม ประเด็นการประกอบสร้างอัตลักษณ์ การวิจัยครั้งนี้กำหนดเนื้อหาในการสนทนากลุ่มกับผู้นำทางวัฒนธรรม ครอบคลุม 2 ประเด็น (2 ตอน) คือ ตอนที่ 1 การประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่จับต้องได้ และ ตอนที่ 2 การประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่จับต้องไม่ได้

2.3 การระดมความคิด ประเด็นการออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชน การวิจัยครั้งนี้ ทำการจัดเวทีเพื่อค้นข้อมูลจากผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 1 - 2 และให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม ดำเนินการออกแบบนวัตกรรมสังคม ตามกระบวนการ 5 ขั้นตอน คือ (1) การเข้าใจปัญหา (2) การกำหนดปัญหาให้ชัดเจน (3) การระดมความคิด (4) การสร้างต้นแบบที่เลือก และ (5) การทดสอบตามเค้าโครงประเด็นคำถามที่ตั้งไว้

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 ผู้วิจัยนัดหมายผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ณ ที่นี้คือผู้ที่มีบทบาทในด้านการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก จาก 3 จังหวัด 6 อำเภอ ภายใต้ขอบเขตพื้นที่ศึกษา เพื่อทำการสัมภาษณ์เชิงลึก ขณะทำการสัมภาษณ์เชิงลึก (ไม่มีโครงสร้างคำถาม แต่กำหนดประเด็นหลวม ๆ โดยผู้วิจัยจะรวบรวมข้อเท็จจริง ข้อมูลความคิดเห็น เจตคติ โดยที่การสัมภาษณ์เชิงลึกครั้งนี้ นั้นมิได้มุ่งหวังว่าจะให้ถูกสัมภาษณ์เลือกคำตอบที่นักวิจัยคิดไว้ก่อน แต่เป็นการถามไปเรื่อย ๆ ตามแนวทาง 6 Question Words (ใคร Who / ทำอะไร What / ที่ไหน Where / เมื่อไหร่ When / ทำไม Why / อย่างไร How) โดยสอบถามความคิดเห็น เหตุผล และมุมมอง มิใช่ถามแบบบังคับให้ตอบว่า “ใช่ - ไม่ใช่” “ถูกต้อง - ไม่ถูกต้อง” ซึ่งต้องเป็นมุมมองของผู้ให้ข้อมูลเป็นหลัก มิใช่มุมมองของผู้วิจัย ไม่จำเป็นต้องเน้นให้ตอบเป็นตัวเลขเชิงปริมาณ ปราศจากคำถามชี้นำเพื่อให้ตอบในแนวที่วางไว้ อย่างไรก็ตามการถามแต่ละครั้งของแต่ละคน อาจแตกต่างกันไปตามบริบทของคำตอบ โดยมีได้มุ่งเน้นว่าประเด็นไหนต้องขึ้นก่อน - หลัง แต่ให้ครอบคลุม 3 มิติ คือ (1) เศรษฐกิจ (2) สังคม และ (3) สิ่งแวดล้อม

3.2 ผู้วิจัยนัดหมายผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ณ ที่นี้คือผู้นำทางวัฒนธรรม 3 จังหวัดภายใต้ขอบเขตพื้นที่ศึกษา (40 แห่ง/ตำบล) เพื่อทำการสนทนากลุ่ม ครอบคลุม 2 มิติ คือ (1) อัตลักษณ์ที่จับต้องได้ และ (2) อัตลักษณ์ที่จับต้องไม่ได้

3.3 ผู้วิจัยจัดระดมความคิด นัดหมายผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมด มาเข้าร่วมในรูปแบบเวทีสาธารณะ มาร่วมอธิบายประสบการณ์โดยการแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นตามประเด็นที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้ในลักษณะการถอดบทเรียน (Lesson Learns) กรณีศึกษาทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก การเก็บรวบรวมข้อมูล มุ่งเน้นมุมมองที่เท่าเทียมของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 3 กลุ่ม โดยไม่มีการตัดสินถูกผิด ไม่มีการประเมินใด ๆ เพื่อหาทางเลือกในการตัดสินใจ และออกแบบนวัตกรรมสังคมร่วมกันอย่างอิสระ ผู้วิจัยเป็นเพียงตั้งผู้ดำเนินการหรือผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) กระตุ้นให้เกิดการออกความเห็นอย่างเท่าเทียม เพื่อป้องกันมิให้มีผู้หนึ่งเงียบ หรือผูกขาดการพูดอยู่ฝ่ายเดียว โกล่เกลี่ยกรณีผู้โต้แย้งกัน โดยเครื่องมือย่อยที่ใช้ระดมความคิด ได้แก่ แผนที่ความคิด ผังก้างปลา และแผนภูมิต้นไม้ เป็นต้น ทั้งนี้ผู้วิจัยจะขออนุญาตล่วงหน้าในการจัดบันทึก การบันทึกภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหว เพื่อนำผลการเก็บข้อมูลที่ได้ไปสู่การวิเคราะห์

ครอบคลุม 5 มิติ คือ (1) การเข้าใจปัญหา (2) การกำหนดปัญหาให้ชัดเจน (3) การระดมความคิด (4) การสร้างต้นแบบที่เลือก และ (5) การทดสอบ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

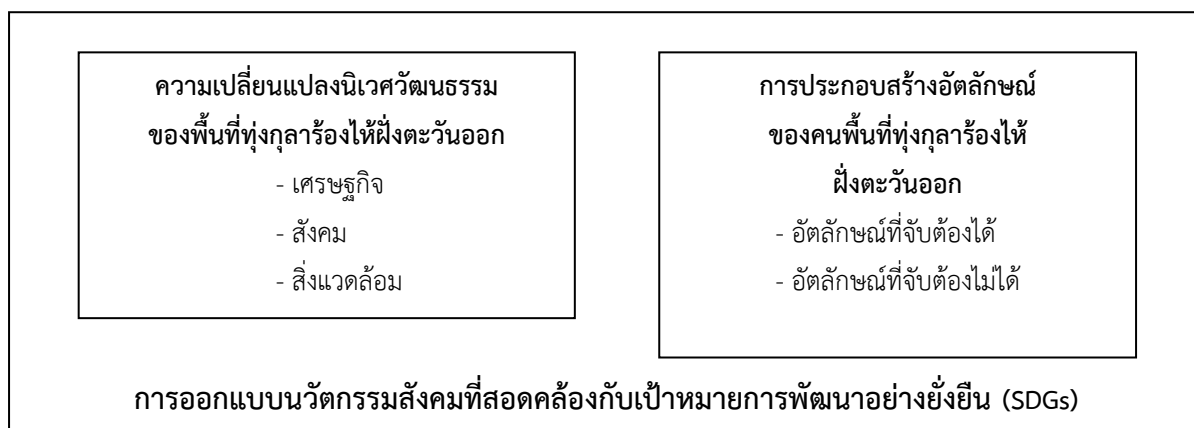
4.1 การวิเคราะห์ข้อมูล ที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้วิจัยทำการตรวจสอบข้อมูล โดยพิจารณาว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้นั้น ถูกต้องหรือไม่ โดย (1) เปรียบเทียบข้อมูลจากการสังเกตกับการสัมภาษณ์ (2) เปรียบเทียบข้อมูลจากปรากฏการณ์เดียวกัน แต่ต่างระยะเวลา (ในห้วงเวลาการเก็บรวบรวมข้อมูล) และ (3) เปรียบเทียบข้อมูลเรื่องเดียวกัน ที่มาจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ต่างกัน เป็นต้น จากนั้นนำผลที่ได้มาทำการจัดหมวดหมู่ (Categories) เป็น 3 มิติ คือ (1) เศรษฐกิจ (2) สังคม และ (3) สิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาสรุปผลการศึกษาประเด็นความเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก

4.2 การวิเคราะห์ข้อมูล ที่ได้จากการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้กำหนดการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการจัดระเบียบข้อมูลตามโครงสร้างประเด็นคำถาม จากนั้นทำการเขียนเชื่อมโยงข้อสรุป โดยพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชุดข้อมูล คือ (1) อัตลักษณ์ที่จับต้องได้ และ (2) อัตลักษณ์ที่จับต้องไม่ได้ ที่จะนำไปสู่การอธิบายปรากฏการณ์ ข้อเท็จจริง เพื่อนำมาสรุปผลการศึกษาประเด็นการประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่ใช้ในการนิยามตนเองของคนในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก

4.3 การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการระดมความคิด เนื่องจากเป็นเวทีสาธารณะ ผู้วิจัยจึงใช้เทคนิคการวิเคราะห์ที่หลากหลาย เช่น การอภิปรายผล (Discussion) การกำหนดมโนทัศน์ (Concept) เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (กระบวนการระดมความเห็น เรียกรวมกันว่าผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย) ได้หาข้อสรุปร่วมกันในทุก ๆ กระบวนการ คือ (1) การเข้าใจปัญหา (2) การกำหนดปัญหาให้ชัดเจน (3) การระดมความคิด (4) การสร้างต้นแบบที่เลือก และ (5) การทดสอบ แล้วนำข้อสรุปดังกล่าว มาสรุปผลการศึกษาประเด็นการออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก ที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ในรูปแบบความเรียงหรือการพรรณนา (Descriptive) เชิงวิเคราะห์ ที่ผู้วิจัยตีความ (interpretation) จากข้อเท็จจริงที่ค้นพบต่อไป

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “นิเวศวัฒนธรรม การประกอบสร้างอัตลักษณ์ และการออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก (ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร)” ได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผลการวิจัย

1. การเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก (ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร) อันเนื่องมาจากยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ผลการศึกษาพบว่าความเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศวัฒนธรรม จำแนกออกเป็น 5 สมัย คือ สมัยธรณีฐาน (ก่อนประวัติศาสตร์) สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยปฏิรูปการปกครอง สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อ และสมัยปัจจุบัน (หลังสมัยใหม่) โดยชุมชนในทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก ซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างฝั่งขวาแม่น้ำชี และฝั่งซ้ายแม่น้ำมูล ที่เรียกว่า “ทุ่งราชสีไศล” อันเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำเสียวนั้น มีความผูกพันกับทรัพยากรน้ำและใช้ประโยชน์จากแม่น้ำ มาไม่ต่ำกว่า 1,300 ปี ดังปรากฏชุมชนโบราณที่มีพัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีการใช้ประโยชน์ทั้งในการเกษตรและสาธารณสุข โดยเฉพาะความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศมีผลต่อความเป็นอยู่ การดำรงชีวิต และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่าด้วยความหลากหลายของนิเวศวัฒนธรรมนั้น ส่งผลให้ระบบการเกษตรของแต่ละชุมชนมีความเสี่ยงและความเปราะบางแตกต่างกันไปทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในปัจจุบัน ส่งผลให้ระบบเกษตรมีความเปราะบางมากกว่าอดีต การมุ่งแก้ปัญหาเพียงชุมชนใดชุมชนหนึ่งในพื้นที่ อาจไม่ได้แก้ปัญหาหรือลดความเสี่ยงในพื้นที่โดยภาพรวม แต่อาจกลับเพิ่มความเสี่ยงและผลกระทบต่อชุมชนใกล้เคียง ดังนั้นการดำเนินการร่วมกันหลายชุมชนและมีการกำหนดภาพรวมที่ระบบ จะนำไปสู่การลดความเสี่ยง ลดผลกระทบ และความสามารถในการปรับตัวต่อการ

เปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่ดีกว่า ทั้งช่วยลดความขัดแย้ง ช่งชิงทรัพยากร และลดงบประมาณที่ซ้ำซ้อน นอกจากนี้ การวางแผนการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงนิเวศวัฒนธรรมในระดับชุมชน สามารถดำเนินการควบคู่ร่วมกับการวางแผนพัฒนาของชุมชนตามปกติได้ โดยพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของนโยบายหรือแผนยุทธศาสตร์ในอนาคต ทั้งนี้ นโยบายหรือแผนยุทธศาสตร์ดังกล่าว ต้องมีตัวแทนจากพื้นที่เข้าไปมีส่วนร่วมด้วย

จากการศึกษาโดยการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก และการทบทวนวรรณกรรม (ตามวัตถุประสงค์ที่ 1) พบว่าเงื่อนไขที่ควรพิจารณาในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนของคนทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงนิเวศวัฒนธรรม ควรพิจารณาเงื่อนไขสำคัญ ดังต่อไปนี้ (1) กระบวนการในการจัดทำแผนการพัฒนาระดับชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงนิเวศวัฒนธรรม ควรเริ่มต้นจากการพูดคุยประเด็นความเสี่ยงต่อวิถีการดำรงชีพ (Livelihood) และกิจกรรมของชุมชนก่อน เนื่องจากวิถีการดำรงชีพของชาวบ้านจะมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และชาวบ้านเองจะมีความคุ้นเคยกับประเด็นดังกล่าว (2) การดำเนินการเรื่องแผนการพัฒนากับการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวัฒนธรรมนั้น ไม่ควรแยกแผนงาน หรือโครงการ หรือกิจกรรมเป็นเอกเทศ แต่ควรอยู่ภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบบูรณาการร่วมกัน ภายใต้หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน ประกอบด้วยยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ภายใต้ยุทธศาสตร์ดังกล่าว ควรสอดแทรกประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการปลูกจิตสำนึก/ความตระหนักรู้ร่วมด้วย (3) หน่วยงานที่มีส่วนสำคัญในการผลักดันการพัฒนาพื้นที่ คือองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องเข้ามามีส่วนร่วม หรือเป็นเจ้าภาพ เนื่องจากมีความใกล้ชิดกับชาวบ้านมากที่สุด (4) การจัดทำแผนการพัฒนาชุมชนคนทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออกในระดับพื้นที่ ควรมุ่งเน้นการจัดการเป็นระบบร่วมกันหลายชุมชนหรือมองแผนการพัฒนาในระดับพื้นที่ย่อย เนื่องจากกลไกในการแก้ปัญหาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวัฒนธรรม มักเกี่ยวข้องกับโครงสร้างพื้นฐานซึ่งเกินกำลังงบประมาณและประสบการณ์ในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และอาจดำเนินการภายใต้ความร่วมมือกันหลายองค์กรทั้งที่เป็นภาครัฐ องค์กรอิสระ รวมถึงองค์การนอกภาครัฐ (NGO) เพื่อสร้างความเข้าใจ ลดความขัดแย้ง และการแย่งชิงมวลชน และ (5) แผนการพัฒนาในพื้นที่ ควรเริ่มดำเนินการตั้งแต่ในระดับชุมชน และดำเนินการคู่ขนานไปกับแผนแม่บท หรือแผนยุทธศาสตร์ระดับประเทศ ทั้งนี้การวางแผนในระดับต่าง ๆ ควรคำนึงถึงทุนทางวัฒนธรรม เพื่อป้องกันวาทกรรมการพัฒนาอันเนื่องมาจากความไม่เข้าใจจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอก อีกทั้งทุนทางวัฒนธรรม ยังเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองของท้องถิ่น จากความสำคัญดังกล่าวจะได้มีการศึกษาเพื่อสรุปประเด็นการประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่ใช้ในการนิยามตนเองของคนในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก

2. การประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่ใช้ในการนิยามตนเองของคนในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก (ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร)

ผลการศึกษาพบทั้งอัตลักษณ์ที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ ที่มีกลวิธีในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ 2 ลักษณะ ได้แก่ กลวิธีการประกอบสร้างจากมุมมองการเล่าเรื่อง และกลวิธีการประกอบสร้างแบบขนบนิยม เช่น สำหรับการประกอบสร้างหรือตีความอัตลักษณ์ เกิดขึ้นจาก 3 ลักษณะ คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยการผลิตชุดความคิดทางอัตลักษณ์ของชุมชนนั้น มีเป้าหมาย คือ การยอมรับ การต่อรอง และการต่อต้าน ทั้งนี้การประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่ใช้ในการนิยามตนเองของคนในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก นั้น มีทั้งที่เป็นอัตลักษณ์ที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ ซึ่งสามารถวิเคราะห์กลวิธีในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ได้ 2 แบบ ได้แก่ (1) กลวิธีการประกอบสร้างจากมุมมองการเล่าเรื่อง เช่น สิ่งลี้ลับ เหนือธรรมชาติ ชาวกุลามีความอดทน มีความสามารถในการค้าขาย ที่มีฉากเป็นท้องนาอันแห้งแล้ง ประกอบการสร้างปมและคลายปมปัญหาผ่านมุขปาฐะที่เกิดขึ้นโดยเชื่อมโยงลักษณะความเชื่อเข้ากับสิ่งแวดล้อม (ทุ่งกุลาร้องไห้) และ (2) กลวิธีการประกอบสร้างแบบขนบนิยม เช่น ฮีต 12 คอง 14 การถ่ายทอดความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรม เช่น นางเทียมในพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อคงภูดิน ความเชื่อตำนานคันธนามโพธิ์สัตว์ชาดก และบรรพบุรุษ คือ พระยากระตาศิลา เป็นต้น สำหรับการประกอบสร้างหรือตีความอัตลักษณ์นั้น เกิดขึ้นจาก 3 ลักษณะ ได้แก่ (1) ลักษณะทางเศรษฐกิจ คือ การเข้ามาค้าขายของชาวกุลานในอดีต และสภาพความตกต่ำทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากวาทกรรมการพัฒนา (2) ลักษณะทางสังคม คือ การผสมผสานของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาหลอมรวมกันในพื้นที่ ความเป็นพหุวัฒนธรรมที่เกิดจากคนท้องถิ่น (ลาว เยอ) และกลุ่มที่เข้ามาใหม่ (กูลา) หลอมรวมกันเป็นสังคมที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัว และ (3) ลักษณะทางสิ่งแวดล้อม เช่น การต้มเกลือ ป่าบุงป่าทาม ตลอดจนนิเวศวัฒนธรรมในอดีตไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากเขื่อนราษีไศล ซึ่งบทบาทของคนในพื้นที่นั้น สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ส่วน ได้แก่ (1) อนุรักษ์ภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรม ให้ยังคงอยู่เฉกเช่นในอดีต เช่น การผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่บ้านโก การทอผ้ายกดอก การตีมีดโบราณ เป็นต้น (2) การผสมผสาน คือ การถ่ายทอดหนังประโมทัยโดยให้มีตัวละครที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน การนำภูมิปัญญาผ้าทอมือมาต่อยอด เช่น ผ้าศรีลาวา ผ้าสาเกต เป็นต้น และ (3) ร่วมสมัย เช่น การผลิตสื่อในสังคมออนไลน์ (Social Media) เพื่อวัตถุประสงค์ในการแสดงอัตลักษณ์ แอนิเมชันเล่าเรื่องท้องถิ่น โดยการผลิตชุดความคิดทางอัตลักษณ์ ดังกล่าวนั้น มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ (1) การยอมรับ คือ ยอมรับในความเชื่อดั้งเดิมภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบอาวุโส และการยอมรับในสิ่งลี้ลับเหนือธรรมชาติ เช่น เจ้าพ่อคงภูดิน พระยากระตาศิลา และเจ้าพ่อปู่ผ่าน (บ่อพันขัน) เป็นต้น (2) การต่อรอง คือ การใช้ความเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) ของคนในพื้นที่มาแสดงตน หรือยืนยันตัวตนความเป็นเจ้าของพื้นที่ เพื่อสร้างสำนึกของสถานที่ (Sense of Place) เพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐ เช่น กรณีโครงการอีสานเขียว เขื่อนราษีไศล เขื่อนห้วยนา เป็นต้น และ (3) การต่อต้าน เกิดขึ้นเมื่อการต่อรองดังกล่าว ไม่บรรลุวัตถุประสงค์ เช่น การรวมตัวเป็นกลุ่มสมัชชา

เพื่อต่อต้านวาทกรรมการพัฒนาจากภาครัฐ ซึ่งนอกจากจะมีการเรียกร้องผ่านการประท้วง เดินขบวน ยื่นคำร้องต่าง ๆ แล้ว ยังอาศัยกลไกทางวัฒนธรรมเข้ามาร่วมด้วย เช่น กรณี “มูน ไม่ใช่ มูล” จะเห็นได้ว่า กรณีดังกล่าวนี้มีลักษณะเป็นวงจรแห่งวัฒนธรรม (The Circuit of Culture) กับกระบวนการสร้างอัตลักษณ์บุคคล ซึ่งมีองค์ประกอบ ต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน กล่าวคือเป็นการการผลิต (Production) คือ การที่บุคคล ให้ความหมายและเปลี่ยนแปลงความหมายจากการ มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในสถานการณ์และรูปแบบที่หลากหลายผ่านบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของทุ่งกุลาร้องไห้ผั่งตะวันออก จากนั้นนำไปสู่การบริโภค (Consumption) ซึ่ง ณ ที่นี้คือการบริโภคทางวัฒนธรรม ที่ให้ความหมายจากการสร้างภาพ ตัวแทน และในการบริโภคนี้ สถานที่ อุดมการณ์ และชนชั้นทางสังคม ตั้งแต่ชาวกุล่า จนกระทั่งชาวบ้านในปัจจุบัน ซึ่งต่างก็หมุนเวียนและมีอิทธิพลซึ่งกัน และอัตลักษณ์ (Identity) คือ การแสดงออกต่อตนเองเกี่ยวกับคำถามว่า “เราเป็นใคร” “เรารู้สึกอย่างไร” และ “เรารู้สึกร่วมกับกลุ่มไหน” ของกลุ่มคนในพื้นที่ศึกษา ตลอดจนกฎระเบียบ (Regulation) ซึ่งในมิติทางวัฒนธรรมซึ่งไม่ได้เป็นเพียงสิ่งที่ฝังอยู่ในความคิด แต่ก่อรูปเป็นระเบียบปฏิบัติในสังคม (Regulate Social Practice) มีความสำคัญกับแบบแผนในการดำรงชีวิตของผู้คนในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นภาพตัวแทน (Representation) เป็นการสร้างความหมายผ่านการแสดงออก ภาษา โดยใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อสาร กับคนนอกพื้นที่ และใช้สัญลักษณ์อ้างอิงถึงความจริงทั้งสิ่งที่ เป็น วัฒนธรรมและนามธรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ผั่งตะวันออก

3. การออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชนในรูปแบบเครือข่าย เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ผั่งตะวันออก (ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร) ที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ผลการศึกษาพบว่า การออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชนในรูปแบบเครือข่าย เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ผั่งตะวันออก พบว่ามี 10 นวัตกรรม ที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน (SDGs) ได้แก่ นวัตกรรมองค์กรและการรวมกลุ่ม นวัตกรรมสิ่งทอ นวัตกรรมพลังงาน นวัตกรรมเกษตรและความมั่นคงทางอาหาร นวัตกรรมการแปรรูป นวัตกรรมทางการตลาด นวัตกรรมการท่องเที่ยว นวัตกรรมการศึกษา นวัตกรรมสุขภาพและสุขภาวะ และนวัตกรรมการจัดการน้ำมูล - ซี ซึ่งนวัตกรรมดังกล่าวสะท้อนการพัฒนาคุณภาพชีวิต 5 มิติ ของเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน ครอบคลุมตัวชี้วัด P1 – P5 โดยมีการกำหนดทิศทางการขับเคลื่อนที่มุ่งเน้นการพัฒนา 5 ระดับ คือ งานพัฒนาผู้นำเยาวชนคนรุ่นใหม่ งานพัฒนาศักยภาพแกนนำ กลุ่มองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง งานพัฒนากลุ่มองค์กรต้นแบบการเรียนรู้แบบบูรณาการ งานพัฒนาเพื่อยกระดับเครือข่ายความร่วมมือทุกระดับ และงานพัฒนาพื้นที่ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด และกลุ่มยุทธศาสตร์จังหวัด (OSM) ที่จะเชื่อมโยงพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ผั่งตะวันออกเข้าด้วยกันอย่างไร้รอยต่อ ทั้งนี้การออกแบบนวัตกรรมสังคมนั้น กระทำโดยการจัดเวทีระดมความคิดเห็น ซึ่งมี 5 ประเด็น คือ (1) การเข้าใจปัญหา (2) กำหนดปัญหาให้ชัดเจน (3) การระดมความคิด (4) การสร้างต้นแบบที่เลือก และ (5) การทดสอบ

อนึ่งการระดมความคิด มีผลการศึกษาที่เป็นฉันทามติ 5 ประเด็น โดยบูรณาการร่วมกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย (1) จัดความยากจน (2) จัดความอดอยาก (3) สุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดี (4) การศึกษาคุณภาพ (5) ความเท่าเทียมทางเพศ (6) น้ำสะอาดและสุขาภิบาล (7) พลังงานสะอาดในราคาที่ซื้อได้ (8) อาชีพและการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ดี (9) อุตสาหกรรม นวัตกรรมและโครงสร้างพื้นฐาน (10) ลดความเหลื่อมล้ำ (11) นครและชุมชนยั่งยืน (12) การบริโภคและการผลิตอย่างรับผิดชอบ (13) การปฏิบัติการเกี่ยวกับสภาพภูมิอากาศ (14) การใช้ทรัพยากรในมหาสมุทรอย่างยั่งยืน (15) การใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน (16) สันติภาพ ความยุติธรรม และสถาบันเข้มแข็ง (17) การร่วมมือกันเพื่อเป้าหมาย ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น 5 กลุ่ม ประกอบด้วย (1) กลุ่ม **People – P1** ที่ว่าด้วยเรื่องคุณภาพชีวิตของผู้คน (เป้าหมายที่ 1, 2, 3, 4, 5) (2) กลุ่ม **Prosperity - P2** ที่ว่าด้วยเรื่องความเจริญทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนและครอบคลุม (เป้าหมายที่ 7, 8, 9, 10, 11) (3) กลุ่ม **Planet – P3** ที่ว่าด้วยเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (เป้าหมาย 6, 12, 13, 14, 15) (4) กลุ่ม **Peace – P4** ที่ว่าด้วยเรื่อง สันติภาพ สถาบันที่เข้มแข็ง และความยุติธรรม (เป้าหมาย 16) และ (5) กลุ่ม **Partnership – P5** ที่ว่าด้วยเรื่องการเป็นหุ้นส่วนเพื่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (เป้าหมาย 17)

จะเห็นว่าความเชื่อมโยงระหว่างนวัตกรรมทางสังคมในพื้นที่ศึกษากับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนมีความสอดคล้องกัน โดยนวัตกรรมทางสังคมที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย 3 อันดับแรก คือ (1) นวัตกรรมองค์กร/การรวมกลุ่ม (2) นวัตกรรมเกษตร/ความมั่นคงทางอาหาร และ (3) นวัตกรรมสุขภาพและสุขภาวะ รวมถึงนวัตกรรมการจัดการน้ำ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าในพื้นที่ศึกษานั้น ด้านมนุษย์ ณ ที่นี้คือการรวมกลุ่มนั้น เป็นจุดแข็งที่นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงและมีทิศทางที่จะกำหนดการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้มากกว่านวัตกรรมประเภทอื่น ทั้งนี้จะเห็นได้ว่านวัตกรรมที่มีความสำคัญรองลงมานั้น มีลักษณะเป็นนวัตกรรมในการบริหารจัดการทรัพยากร สะท้อนให้เห็นว่าคนมีความสำคัญที่ควรได้รับการพัฒนาเป็นอันดับต้น ทั้งนี้เมื่อนำนวัตกรรมทางสังคมในพื้นที่ศึกษาที่ได้ มาบูรณาการร่วมกับการออกแบบนวัตกรรมทางสังคม 5 มิติ คือ (1) การเข้าใจปัญหา (2) การกำหนดปัญหาให้ชัดเจน (3) การระดมความคิด (4) การสร้างต้นแบบที่เลือก และ (5) การทดสอบ ร่วมกับกระบวนการออกแบบนวัตกรรมทางสังคม 6 มิติ คือ (1) มองหาถึงความต้องการ แรงบันดาลใจ ทำความเข้าใจในสาเหตุ (2) หาแนวคิดใหม่ในการแก้ปัญหาหรือพัฒนานวัตกรรม (3) ทดลองและทดสอบแนวคิดใหม่ (4) ปรับปรุงแนวคิด พร้อมหาโมเดลการดำเนินงานที่ยั่งยืน (5) การสร้างการเติบโตและขยายผล และ (6) นำไปสู่การสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ ซึ่งกระบวนการบูรณาการนี้เกิดจากการระดมความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ได้บูรณาการ หาคฉันทามติร่วมกันเพื่อกำหนดการออกแบบนวัตกรรมสังคมในพื้นที่ศึกษา

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัย เรื่อง นิเวศวัฒนธรรม การประกอบสร้างอัตลักษณ์ และการออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก (ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร) สามารถอภิปรายผลดังรายละเอียดสังเขป จำแนกเป็น 4 ประเด็น ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัย ได้ดังต่อไปนี้

1. ประเด็นการประกอบสร้างอัตลักษณ์

ผลการศึกษาครั้งนี้พบว่า การประกอบสร้างอัตลักษณ์ของคนในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออกนั้นมีทั้งอัตลักษณ์ที่จับต้องได้ และอัตลักษณ์ที่จับต้องไม่ได้ สอดคล้องกับ Smith (2006 : 690–723) ที่กล่าวว่า การประกอบสร้างอัตลักษณ์ประเภทบุคคลที่เกี่ยวข้องกับมิติภายในของบุคคล อันได้แก่ อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ซึ่งบุคคลมีต่อตนเอง เป็นการให้ความหมายหรือเปลี่ยนแปลงความหมายเกี่ยวกับ ตนเองผ่านกระบวนการที่สัมพันธ์กับโลก ซึ่ง Erving Goffman นักสังคมวิทยา ได้จำแนกอัตลักษณ์บุคคลตาม ทฤษฎีจิตสังคมของ Erik H. Erikson ไว้ว่าสิ่งที่บุคคลมองว่าเป็นตัวตนของตนเอง ซึ่งมีลักษณะเฉพาะและแตกต่างจากผู้อื่น หรือภาพหรือลักษณะเฉพาะตัวของบุคคล ในสายตาผู้อื่น ซึ่งสังคมมีกระบวนการแจกแจง และระบุอัตลักษณ์บุคคลแตกต่างกันไป เช่น ในสังคมสมัยใหม่ใช้บัตรประจำตัวประชาชน หรือการพิมพ์ลายนิ้วมือเป็นต้น ทั้งนี้ อัตลักษณ์ทางสังคม คือ สถานภาพทางสังคม เช่น อาชีพ ชนชั้น เพศ ชาติพันธุ์ หรือศาสนาที่บุคคลนั้นสังกัด อัตลักษณ์บุคคลและอัตลักษณ์ทางสังคมมีการซ้อนทับกันอยู่ เช่น การที่สังคม กำหนดบทบาทหน้าที่และตำแหน่งทางสังคม อาทิ ความเป็นลูก ความเป็นเพื่อน หรือตำแหน่งทางสังคมแก่บุคคล ส่งผลให้บุคคลเรียนรู้ และเลือกนิยามตนเองให้เหมาะสมกับสังคม และมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบท สัญลักษณ์ ที่บุคคลนำมาใช้นิยามตนเองทั้งต่อสังคมและต่อตนเอง เช่น การเลือกแต่งกายเพื่อแสดงความเป็นสมาชิกของ สถาบัน หรือแต่ละสถานศึกษาเลือกใช้สัญลักษณ์ หรือรูปแบบที่แตกต่างกันเพื่อแสดงความเป็นตัวตนให้ผู้อื่นรับรู้ ทั้งนี้การนิยามความหมายเพื่อแสดงถึงความเป็นตัวตนของบุคคลกับสิ่งที่ผู้อื่นมองเห็น อาจไม่สอดคล้องกันเสมอไป

การวิจัยครั้งนี้พบว่าทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออกนั้น มีลักษณะเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับความเป็นอัตลักษณ์และทับซ้อนกับมิติทางกรรมกรพัฒนา ซึ่งประกอบสร้างมาจากความหลากหลายระหว่างคน และสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นสัญลักษณ์ ภาษา ประเพณี และความเชื่อ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีพลวัต ความเชื่อมโยง และการเลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ในปัจจุบันแม้ว่ากระแสธารแห่ง “โลกาภิวัตน์” ได้นำไปสู่การจัดระเบียบวัฒนธรรมโลกให้มีแบบแผนเดียวกัน เป็นผลให้ผู้ที่สามารถกำหนดวัฒนธรรมของตนเองให้เป็นวัฒนธรรมกระแสหลัก สามารถเข้าไปมีอำนาจ อิทธิพล และช่วงชิงความหมายที่ซ้อนทับลงไปในวัฒนธรรมอื่น จากความสำคัญดังกล่าว กระแสของ “อัตลักษณ์” จึงขยายตัวเป็นวงกว้างมากขึ้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรอง กำหนดตัวตน และศักดิ์ศรีของกลุ่มคน ชนชาติส่วนน้อย หรือกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งสอดคล้องกับ Du Gay (1997 : 208) ที่กล่าวว่า อัตลักษณ์ คือ ความเป็นตัวตน ลักษณะเฉพาะตัวของบุคคล หรือกลุ่มคน ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม เช่น อัตลักษณ์ทางเพศ สัตว์ ระดับการศึกษา ชาติพันธุ์ ทั้งนี้อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่

ตามธรรมชาติ หรือเกิดขึ้นลอย ๆ แต่ก่อรูปขึ้นมาภายในวัฒนธรรม ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง โดยที่วัฒนธรรมก็เป็นสิ่งถูกประกอบสร้างทางสังคม และไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งตายตัวหากแต่เป็นวงจรซึ่งมีผู้เรียกว่า “วงจรแห่งวัฒนธรรม” โดยอัตลักษณ์ทั้งหลายมีกระบวนการถูกผลิตให้เกิดขึ้น สามารถถูกบริโภค ถูกควบคุมจัดการ และทั้งนี้ยังมีการสร้างความหมายผ่านทางระบบต่าง ๆ ของการสร้างภาพตัวแทนที่เกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ต่าง ๆ ทางอัตลักษณ์อันหลากหลายที่เลือกใช้ ทั้งนี้ในมิติของวาทกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากส่วนกลางนั้น อัตลักษณ์ได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งในการต่อรอง ช่วงชิงความหมายของกลุ่มคน ชุมชน หรือสังคมกลุ่มเล็ก ที่มีสถานะ “ชายขอบ” ทั้งในมิติพื้นที่ และในมิติการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐาน ที่อาจไม่เห็นด้วยกับการเป็นผู้ถูกกระทำ โดยปราศจากการมีส่วนร่วมหรือตัดสินใจในอนาคตและพื้นที่ของตนเอง ทว่าในบางกรณีอัตลักษณ์กลับถูกผลิตขึ้น โดยส่วนกลางเสียเอง ดังที่ อรรถพล ศิริเวชพันธุ์ (2022 : 396-409) ได้กล่าวไว้ในบทความวิจัย เรื่อง “ความเป็นอื่น การนิยามตนเอง และการประกอบสร้างอัตลักษณ์การท่องเที่ยวจากส่วนกลาง: กรณีศึกษาเมืองอุบลราชธานี เขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์” ว่าจากความพยายามเดิมของรัฐบาลจีนที่พยายามจะครอบครองซินเจียงในทุกมิติ ทั้งในเชิงนโยบายและการใช้กำลัง แต่จากประสบการณ์ที่ผ่านมาทำให้รัฐบาลจีนตระหนักว่า การใช้กำลังมีอาจประสบความสำเร็จได้ ดังนั้นจึงปรับเปลี่ยนรูปแบบมาเป็นการกลืนกลายระหว่างชาวอุยกูร์กับกับชาวฮั่นแทน โดยการใช้อัตลักษณ์มากำหนดวาทกรรมพัฒนารูปแบบต่าง ๆ ซึ่งหนึ่งในรูปแบบที่น่าสนใจ คือ การส่งเสริมวัฒนธรรมของชาวอุยกูร์ มุ่งเน้นไปที่มิติทางเศรษฐกิจผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว จากความสำคัญดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการศึกษอัตลักษณ์นั้น มีความซับซ้อนทั้งในมิติผู้ผลิต และมิติพื้นที่ในบริบทพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออกนั้น ขอบเขตพื้นที่ซึ่งจัดตั้งขึ้นเป็นพื้นที่โครงการเศรษฐกิจจากการเกษตร ตั้งแต่โครงการอีสานเขียวเป็นต้นมา จะเห็นว่าล้วนมีแนวโน้มและทิศทางที่มุ่งไปในเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยอาจยังมิได้คำนึงถึงความอ่อนไหวในบริบทวัฒนธรรมของพื้นที่ ซึ่งอาจส่งผลกระทบไม่ว่าจะเป็นผลกระทบอันเนื่องมาจากความไม่ตั้งใจ หรือผลกระทบทางกายภาพที่อาจเกิดขึ้นกับสภาพแวดล้อม ทั้งที่เป็นกายภาพ และนิเวศวัฒนธรรมที่อาจเกิดขึ้น

2. นิเวศวัฒนธรรม

ผลการวิจัยครั้งนี้ พบว่า ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออกนั้น ได้รับผลกระทบทางนิเวศวัฒนธรรมตลอดจนสังคมเนื่องจากการพัฒนาทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับ ณฤณีย์ ศรีสุข (2564 : 187-200) ที่กล่าวว่า แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม คือ สิ่งที่อยู่แวดล้อมกันทั้งสิ่งที่เป็นธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาทางจิตวิญญาณของมนุษย์ประเภทของระบบนิเวศจำแนกเป็น 2 ประเภท คือ (1) ระบบนิเวศทางธรรมชาติ แบ่งเป็นระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต และระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิตได้แก่ และ (2) ระบบนิเวศทางวัฒนธรรม จำแนกเป็นระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม และระบบนิเวศ

ทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมรูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงบูรณาการ ทั้งนี้การจัดการนิเวศวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ผิงตะวันออก พบว่ามีรูปแบบเครือข่ายสอดคล้องกับ พีระพงศ์ จิตธมโม (2560 : 94-98) ที่กล่าวว่า นิเวศวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับสังคม และมีผลต่อความยั่งยืนทางนิเวศวิทยาวัฒนธรรม อนึ่ง การสร้างรูปแบบการเสริมสร้างเครือข่ายในการจัดการนิเวศวิทยาวัฒนธรรม จะต้องเกิดจากผู้นำชุมชน และผู้แทนหน่วยงานภาครัฐ บนพื้นฐานของความเชื่อ ที่นับถือธรรมชาติหรือสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ที่สถิตอยู่ในที่นั้น ๆ ทำให้เกิดมีการบูชา จนกลายมาเป็นประเพณีและค่านิยมที่จะต้องยึดถือปฏิบัติ ซึ่งอาจได้รับการแนะนำชี้แนะหรือความร่วมมือจากพระสงฆ์และหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุด จะต้องสร้างความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการบริหารจัดการ ควรสร้างเครือข่ายในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาท้องถิ่น ควรศึกษาด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้สามารถนำถ่ายทอดเป็นเทคนิค วิธีการ และกระบวนการ ควรนำความเชื่อเข้าไปเสริมสร้างเครือข่ายเพื่อความยั่งยืนทางนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในพื้นที่ต่อไป สำหรับกลไกการขับเคลื่อนนิเวศวัฒนธรรมนั้น การวิจัยครั้งนี้พบว่า มีรูปแบบการจัดการนิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อมของชุมชนตามหลักนิเวศวิทยาวัฒนธรรม 3 ด้าน ได้แก่ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยการพัฒนานโยบายและกลไกการขับเคลื่อนหลักนิเวศวิทยาวัฒนธรรม พบว่า ภาครัฐควรประกาศนโยบายให้ชัดเจนและให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมการตัดสินใจในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ให้งบประมาณการบริหารจัดการอย่างต่อเนื่อง และหลักนิเวศวิทยาวัฒนธรรมกับการพัฒนาที่ยั่งยืน พบว่าส่วนกลางควรปลูกฝังค่านิยมของชุมชนให้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มีการดูแลระบบนิเวศให้ยั่งยืน ส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมให้ความสำคัญกับองค์กรชุมชนในฐานะต้นแบบและแหล่งเรียนรู้ที่ดีให้กับชุมชนเพื่อการศึกษาเรียนรู้เรื่องนิเวศวิทยา วัฒนธรรม และการจัดการเพื่อการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ผิงตะวันออกอย่างยั่งยืนต่อไป

3. การพัฒนาคุณภาพชีวิต

การวิจัยครั้งนี้พบว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิตมีความสัมพันธ์กับการออกแบบนวัตกรรมสังคมสอดคล้องกับ ชล บุนนาค (2561 : 1) ที่ดำเนินการวิจัยในโครงการประสานงานการวิจัยเพื่อสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน (SDGs) พบว่า การขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน ด้วยความรู้และงานวิจัย มียุทธศาสตร์ 4 ประการที่สำคัญ คือ (1) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านความรู้และข้อมูลเกี่ยวกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เข้าถึงได้โดยคนทุกกลุ่ม (2) การสร้างเครือข่ายนักวิชาการที่จะเข้ามาช่วยกันหาทางออกให้กับปัญหา โครงการประสานงานการวิจัยเพื่อสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนในประเทศไทย ในรูปแบบของเครือข่ายการแก้ปัญหาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Solution Network: SDSN) (3) การสร้างองค์ความรู้และพัฒนาแนวทางในการนำเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนไปปฏิบัติจริงในพื้นที่ (Localizing SDGs) และ (4) การทำงานกับภาครัฐเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงานให้สอดคล้องกับหลักการของเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกับ

หน่วยงานของรัฐในส่วนกลางซึ่งเป็นส่วนที่ทำหน้าที่กำหนดนโยบาย สอดคล้องกับ สุทธิพงศ์ วรอุไร (2565 : 81-95) ที่กล่าวว่าสังคมไทยตระหนักถึงความสำคัญของเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นผลจากแรงผลักดันจากสหประชาชาติที่มีบทบาทนำในการตั้งประเด็นวาระ แพร่กระจายแนวคิด และติดตามตรวจสอบการนำแนวคิดเข้ามาปรับใช้ในประเทศ และสถาบันการศึกษาเป็นตัวแสดงที่ช่วยส่งเสริมองค์ความรู้และความเข้าใจ นอกจากนี้ ภาสกร บุญคุ้ม และรัตนา ด้วยดี (2566 : 165-175) ยังได้กล่าวถึง การพัฒนาที่ยั่งยืน : การขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนด้วยงานวิจัยผลจากการพัฒนาในอดีต ซึ่งพบว่าเกิดความไม่สมดุลและไม่ยั่งยืน แม้ตัวเลขรายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้น แต่ก็ยังมีปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำ ดังนั้นการพัฒนาอย่างยั่งยืนคือคำตอบในการบริหารจัดการการพัฒนาสังคมในมิติต่าง ๆ ในปัจจุบัน โดยการพัฒนาอย่างยั่งยืนเน้นการสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม การที่จะทำให้เกิดความสมดุลของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมได้นั้นจะต้องพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีความรู้ ความสามารถร่วมด้วย

4. นวัตกรรมสังคม

การวิจัยครั้งนี้พบว่า นวัตกรรมสังคมของทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออกนั้น มีความสอดคล้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดย ชานนท์ โกมลมาลย์ (2561 : 120-143) ได้วิจัยเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจถึงความหมาย ประเภท รูปแบบ องค์ประกอบ และกระบวนการเรียนรู้ รวมถึงความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมและวัฒนธรรมกับนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรม สัมภาษณ์เชิงลึก โดยผลการวิจัยได้ขยายความเข้าใจนวัตกรรมในบริบทสังคมศาสตร์ คือ นวัตกรรมทางสังคมซึ่งได้รับพัฒนาขึ้นด้วยความคิดสร้างสรรค์ นวัตกรรมสังคมเป็นการแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของสังคม เด็ก และเยาวชนสามารถมีส่วนร่วมสร้างและเป็นนวัตกรรมได้ การสร้างนวัตกรรมสังคมโดยเด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รวมถึงต้องเป็นกระบวนการที่ให้เด็กและเยาวชนได้มีโอกาสได้ทดลองปฏิบัติ ท้ายที่สุดการพัฒนาวัตกรรมสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะสัมพันธ์กับทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรม ทั้งนี้ในบริบทพื้นที่ยังสอดคล้องกับการวิจัย เรื่องการศึกษาเรื่องนวัตกรรมสังคม : การเปลี่ยนเชิงระบบของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง อำเภอราชไสล จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่ง ฉัตรวรวิญญ์ องค์กรสิงห์ (2563 : 102) กล่าวว่า การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาขั้นตอนของการก่อรูปในการรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง กระบวนการและองค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าว และผลสำเร็จในการเปลี่ยนเชิงระบบของวิสาหกิจชุมชนอุ่มแสงในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเป็นแบบอินทรีย์และเชื่อมโยงในระดับตลาดโลก ใช้การสังเกตการณ์และแบบสัมภาษณ์เชิงลึก โดยเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักในภาคสนาม คือ เกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์บ้านอุ่มแสง อำเภอราชไสล จังหวัดศรีสะเกษ และหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผลการวิจัยพบว่า นวัตกรรมเกิดขึ้นท่ามกลางเกลียวแห่งนวัตกรรม 7 ขั้นตอนได้แก่ (1) Opportunities

and Challenges (2) Generating Idea (3) Developing and Testing (4) Making the Case (5) Delivering & Implementing (6) Growing & Scaling และ (7) และการเปลี่ยนนั้อยู่บนหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และการพึ่งตนเองใน 3 ด้าน ได้แก่ เศรษฐกิจ ทรัพยากร และการเปลี่ยนวิธีคิด ซึ่งการเปลี่ยนวิธีคิดนั้เองที่นำไปสู่นวัตกรรมสังคมนั้เอง

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัยในครั้งนั้

1.1 ควรมีการประยุกต์ใช้การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่มีต่อแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและสุนทรียภาพ (EIA to the Cultural and Aesthetic) มาใช้ในการศึกษาความเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก โดยบูรณาการหน่วยงาน เช่น สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมใน 3 จังหวัด สำนักงานชลประทานที่ 8 (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษามูลา่ง) สำนักศิลปากรที่ 9 (อุบลราชธานี) และสำนักศิลปากรที่ 10 (นครราชสีมา) เป็นต้น โดยบูรณาการแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจวาทกรรมการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในพื้นที่

1.2 ควรมีการกำหนดตัวชี้วัดด้านอัตลักษณ์ หรือการขึ้นทะเบียนอัตลักษณ์ทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ รวมถึงอัตลักษณ์ส่วนบุคคลและสังคม ในบริบทพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก (ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร) เช่น การขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI) โดยขอความร่วมมือจากกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ รวมไปถึงกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (สินค้าหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์) สำนักงานพาณิชย์จังหวัด และหอการค้าจังหวัด เพื่อให้สามารถนำเอาอัตลักษณ์ดังกล่าวมาสร้างมูลค่า ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ มีความโดดเด่น หาไม่ได้จากแหล่งอื่น

1.3 การออกแบบนวัตกรรมสังคมโดยชุมชนในรูปแบบเครือข่าย ต้องมีลักษณะเป็นกระบวนการนโยบายสาธารณะ บนพื้นฐานการบริหารจัดการแบบใหม่ (New Governance) ที่มีความแตกต่างจากการบริหารจัดการของรัฐในยุคเดิมที่เน้นความสัมพันธ์แบบสายการบังคับบัญชา (Hierarchy) ซึ่งมีลักษณะของการสั่งการ ซึ่งควรปรับเปลี่ยนให้ท้องถิ่นเป็นหุ้นส่วนในการพัฒนาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออก (ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และยโสธร) ที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยควรมีหน่วยงานหรือองค์กรที่รับผิดชอบโดยตรงเพื่อบริหารพื้นที่อย่างเป็นเอกภาพและบูรณาการ เช่น สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง (ร้อยเอ็ด) และกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 (ยโสธร ศรีสะเกษ) เป็นต้น

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไป

2.1 การวิจัยครั้งนี้ ศึกษาเฉพาะพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันออกเท่านั้น การวิจัยครั้งต่อไปควรมีการศึกษาให้ครอบคลุมทุ่งกุลาร้องไห้ฝั่งตะวันตก (บางส่วนของจังหวัดร้อยเอ็ด สุรินทร์ บุรีรัมย์) เพื่อเห็นภาพรวมแบบบูรณาการ ที่จะนำไปสู่การจัดการร่วมกันทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ

2.2 การวิจัยครั้งนี้ ศึกษาเฉพาะประเด็นการออกแบบนวัตกรรมสังคม ดังนั้นในอนาคตควรมีการศึกษานวัตกรรมให้ครอบคลุมบริบทของพื้นที่มากขึ้น อาทิ นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ (Product Innovation) นวัตกรรมกระบวนการ (Process Innovation) นวัตกรรมด้านการวางตำแหน่งของสินค้า (Position Innovation) และนวัตกรรมด้านกระบวนทัศน์ (Paradigm Innovation) เป็นต้น

2.3 การวิจัยครั้งนี้ ศึกษาเฉพาะผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก สัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และการระดมความคิดเห็นเท่านั้น ดังนั้นในอนาคตควรมีการขยายขอบเขตกลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ หรือประชากรและกลุ่มตัวอย่างไปยังนวัตกรรม (Innovator) เพื่อให้สามารถการกระทำสิ่งต่าง ๆ มีความรู้มีความสามารถในการเข้าใจ และประยุกต์ใช้ความรู้ มีความคิดสร้างสรรค์ รับมือกับอุปสรรคในระหว่างการพัฒนา นวัตกรรมได้อย่างเป็นองค์ภาพ

เอกสารอ้างอิง

- จักรมนตรี ชนะพันธ์. (2566). ทุ่งกุลาร้องไห้ “ไม่ร้องไห้” ใครกล่าวไว้คนแรก?. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- ฉัตรวรวิทย์ องค์กรกิจ. (2563). การเปลี่ยนเชิงระบบของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ. ปทุมธานี : สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต.
- ชล บุญนา. (2561). โครงการประสานงานการวิจัยเพื่อสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs). กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- ชานนท์ โกมลมาลย์. (2561). กลอนนวัตกรรมทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนสุขภาวะโดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน. กรุงเทพมหานคร: เอเชียปริ้นติ้ง เซอร์วิส.
- ณฤณย์ ศรีสุข. (2564). นิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการ. ลำปาง: วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง.
- พีระพงศ์ ฐิตธมโม. (2560). การจัดการนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของเครือข่ายวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์. ในจังหวัดเพชรบูรณ์. เพชรบูรณ์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พ้อขุนผาเมือง.
- ภาสกร บุญคุ้ม และรัตนา ด้วยดี. (2566). การพัฒนาที่ยั่งยืน : การขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนด้วยงานวิจัย. กรุงเทพมหานคร: ที่ประชุมสภาข้าราชการ พนักงาน และลูกจ้างมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย.
- มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2542). ชุมชนโบราณบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน.

- สุกัญญา เบาเนต. (2553). *โบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้*. อุบลราชธานี: สำนักศิลปากรที่ 11 กรมศิลปากร.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2546). *ทุ่งกุลาร้องไห้ “อาณาจักรเกลือ” 2,500 ปี จากยุคแรกเริ่มล้าหลัง ถึงยุคมั่งคั่งข้าวหอม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- สุทธิพงศ์ วรอุไร. (2565). *การพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ และการศึกษาความคิดเห็นของนิสิตต่อประเด็น “เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน” โดยใช้แนวคิดการจัดการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน ในรายวิชาพลเมืองวิวัฒน์*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันรัชต์ภาคย์.
- สุภาพ บุญไชย. (2546). *ภูมิศาสตร์อีสาน : ตำนานทุ่งกุลาร้องไห้*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อรรถพล ศิริเวชพันธุ์. (2565). *ความเป็นอื่น การนิยามตนเอง และการประกอบสร้างอัตลักษณ์การท่องเที่ยวจากส่วนกลาง: กรณีศึกษาเมืองอุบลราชธานี เขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์*. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Du Gay P. (1997). *Production of Culture/Cultures of Production*. London: Sage.
- Smith, P. B. (2006). *Social identity theory in cross-cultural perspective*. Oxfordshire: Taylor & Francis.